

Валентин ВЛАДІЄВСЬКИЙ,
*студент магістратури факультету міжнародної
політики, менеджменту та бізнесу ДВНЗ «УжНУ»*

ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ 1979-1989 рр. ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ РОЗПАДУ СРСР

Статтю присвячено аналізу наслідків війни в Афганістані, її впливу на розпад СРСР, а також висвітленню причин цієї спецоперації.

Ключові слова: СРСР, Афганістан, війна в Афганістані, наслідки війни в Афганістані для СРСР.

Статья посвящена анализу последствий войны в Афганистане, ее влиянию на распад СССР, а также освещению причин этой спецоперации.

Ключевые слова: СССР, Афганистан, война в Афганистане, последствия войны в Афганистане для СССР.

The article is devoted to disclosure and analysis impact of the war in Afghanistan, its influence on the collapse of the Soviet Union, and the disclosure of the reasons for this special operation.

Keywords: USSR, Afghanistan, the war in Afghanistan, the consequences of the war in Afghanistan for the USSR.

Загальна постановка проблеми. Після Другої світової війни військові контингенти СРСР брали участь у 24 локальних війнах і збройних конфліктах на території 16 іноземних держав. Цей факт партійно-радянське керівництво офіційно визнало тільки у червні 1989 р.

Серед цих локальних війн і збройних конфліктів воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані займає особливе місце. Її унікальність обумовлена, по-перше, масштабною, тривалою, кількістю задіяних сил, по-друге, специфічними політичними, ідеологічними, психологічними, рельєфно-кліматичними тощо

умовами, в яких вона здійснювалась. По-третє, це було своєрідне й останнє планетарне зіткнення між наддержавами — СРСР та США — у межах «холодної війни». По-четверте, СРСР саме в Афганістані першим із країн світової спільноти у ХХ столітті зіткнувся з міжнародним тероризмом, войовничим ісламським фундаменталізмом, наркотероризмом, на боротьбу з якими з початку нового століття спрямовані зусилля світового співтовариства. По-п'яте, спецоперація не має собі рівних за змістом наслідків як зовнішнього, так і внутрішньополітичного, соціального характеру для СРСР та України.

Виклад основного матеріалу. У загальному філософському, політологічному сенсі підхід до оцінки наслідків бойових дій може бути тільки негативним, адже війна — це завжди загибель або каліцтво людей, руйнування й втрата матеріальних і культурних цінностей тощо. У спеціальних воєнних, історичних працях оцінки воєн та їх наслідків зводяться, в основному, до виявлення результатів, досягнутих протиборчими сторонами або однією із сторін. Така оцінка може застосовуватися і з точки зору вигоди чи зиску, яких зазнали орієнтовані на цю війну суб'єкти політики. При цьому суб'єктами політики вважаються держави, коаліції або соціальні групи, орієнтовані на війну суб'єктами політики — державами і особами, які безпосередньо не брали участі у війні, проте зацікавлені у тому чи іншому її результаті [3, с. 234].

Воєнні історики вважають, що під результатами і наслідками війни слід розуміти ступінь реалізації цілей війни безпосередніми учасниками з обох сторін. Якщо результати війни можна оцінити за текстами мирних угод (договорів), то процедура оцінки наслідків війни значно складніша, бо необхідно зробити аналіз з порівняння довоєнного і післявоєнного становища у субрегіоні, регіоні, а то й у світі в цілому. Зрозуміло, що наслідки локальної війни або збройного конфлікту можливо оцінити тільки через деякий час, коли післявоєнне ста-

новище дещо стабілізується. При цьому система оцінки наслідків війни обов'язково повинна мати також аналіз причин і цілей війни.

Водночас важливо враховувати, що перемогу чи поразку у конкретній війні (конфлікті) святкують чи оплакують не тільки і не стільки безпосередні її учасники, а насамперед великі держави (коаліції держав, воєнно-політичні блоки), які підтримували воюючі сторони. Не таємниця, що насамперед «руками» безпосередніх учасників бойових дій вони намагаються досягти (і інколи досягають) глобальних воєнних, політичних цілей у світовому військово-стратегічному протистоянні певного часу.

На прикладі спецоперації такою зацікавленою стороною виступали США. Вони, начебто, не брали безпосередньої участі у бойових діях. Однак своєю масованою всебічною допомогою незаконним озброєним формуванням, антиурядовим мусульманським партіям і організаціям Афганістану робили все можливе, щоб досягти своєї головної стратегічної мети — якомога довше затягувати перебування радянських військ в Афганістані, щоб послабити СРСР морально й економічно і завдати йому поразки у «холодній війні» [1, с. 396].

Наслідки будь-яких воєн і конфліктів — це лише невелика частина широкого спектру явищ і подій, які цими війнами і конфліктами були спричинені. Всі ці явища і події мають складну систему різноманітних політичних, соціальних, економічних, культурних, демографічних і воєнних факторів, які суттєво впливають на післявоєнне становище у регіоні або у планетарному масштабі. Найбільш завершену форму система набуває унаслідок «великої» війни — класичним зразком слугують світові війни. Систему їх наслідків деякі дослідники подають, як соціальні, політичні, гуманітарні, економічні, екологічні наслідки для військової організації суспільства. Аналізуються також політичні та соціальні наслідки спецопера-

ції в Афганістані для України. При цьому розуміється, що наслідки, особливо політичні, детерміновані розвитком зовнішньополітичних і внутрішньополітичних подій, які відбувалися за часів спецоперації в СРСР і у світі. До того ж важливе значення для виокремлення наслідків має розкриття причин спецоперації.

Одразу після закінчення спецоперації майже ніхто не бажав говорити про Афганістан ні перед мікрофоном журналіста, ні на шпальтах газет, журналів, ні, тим паче, у мемуарах. Багато ще потрібно було осмислити, багато ще боліло, багато у чому потрібно було розібратися. Для кожного солдата, прапорщика й офіцера, які воювали в Афганістані, слово «Афган» означає не тільки назву країни. Воно значно більш ємне і включає в себе весь спектр почуттів і спогадів, які переплелись між собою: біль і захат, мужність і боягузтво, військове товариство і зрада, страх і ризик, жорстокість і співчуття. Все це їм довелося пережити в тій країні. Деяке гласне осмислення політичних, воєнних подій, їх оцінка й систематизація відбулися вже після закінчення спецоперації.

Проте повна і, головне, правдива історія спецоперації СРСР в Афганістані не написана й до сьогодні. У цьому немає нічого дивного, бо навіть шести десятиліть не вистачило, щоб здійснити глибинний політологічний аналіз Другої світової війни. Існуюча біполярність веде до подвійних стандартів у висвітленні та поясненні причин, перегонів, підсумків, уроків воєн, збройних конфліктів радянського періоду. Як приклад, протистояння колишніх радянських фронтовиків і вояків ОУН-УПА у сучасній Україні.

Розпад СРСР надав можливість Україні розпочати розбудову суверенної держави, що стало одним із політичних наслідків спецоперації. Проголошення незалежності — своєрідна точка відліку нового етапу історії України, воно поклало початок перехідному періоду. Суть його у переході на якісно новий рівень суспільно-

го розвитку: в політичній сфері — від тоталітаризму до демократії, в економічній — від командної до ринкової економіки, в соціальній — від людини-гвинтика до активного творця власної долі, в гуманітарній — від класових до загальнолюдських цінностей, у міжнародній — від об'єкта до суб'єкта геополітики. У загальному вигляді повинен здійснитися перехід від стану «уламка, периферії імперії» — до власної державності, від формальної незалежності — до реального суверенітету [6, с. 441].

Закінчення спецоперації відбувалося на тлі системної кризи перебудови. Це наклало відбиток на її оцінки та результати. Підкреслимо, що цілі спецоперації політичним керівництвом СРСР не були чітко визначені, що дає підстави деяким дослідникам твердити про поразку радянських військ та про тотожність війні США у В'єтнамі. В. Варенников вважає, що ні за цілями, ні за завданнями, ні за методами дій, ні за кількістю задіяних військ, ні за втратами й особливо за підсумками війна США у В'єтнамі та спецоперація СРСР в Афганістані не мають ніякої схожості.

На перший погляд, це дійсно так. Приводом війни для США став спровокований інцидент у Тонкінській протоці в територіальних водах Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ). Мета — знищення уряду і ладу ДРВ. Чисельність американського угруповання сягала 543 тис. осіб. Застосовувались усі види збройних сил, а також засоби масового знищення, окрім ядерного. Втрати становили 56,5 тис. вбитими та 303,6 тис. пораненими [2, с. 423].

СРСР же, навпаки, військовим втручанням намагався зберегти режим НДПА і застосовував тільки звичайне озброєння. Проте одна відмінність беззаперечна. Це — висвітлення перебування військ в іншій країні, їх бойова діяльність. Як відомо, американці це робили гласно й відкрито. Увесь світ знав, що вони у В'єтнамі, ведуть війну, зазнають втрат і т.д. Тому й віддавалася належна шана загиблим.

У СРСР було навпаки. Відцензуровані засоби масової інформації подавали події в Афганістані під таким кутом зору, що там нічого не відбувається, а радянські солдати тільки братаються з населенням та ледве не квіточки висаджують. Насправді ж заборонялося не тільки писати, але й говорити про афганські події.

Списки загиблих у військкоматах були таємними. Замовчування тих подій у багатьох сформувало негативне ставлення до ветеранів — «афганців». Спецоперація СРСР в Афганістані 1979–1989 рр. так і залишається далекою й незрозумілою для широкого загалу. Це значною мірою сприяло розколу суспільства, політичної еліти на три групи: 1) тих, хто не визнавав (і не визнає) бойові дії в Афганістані та їх учасників; 2) тих, кому було байдуже; 3) на «афганців», залишилися сиротами 711 дітей, втратили чоловіка 505 дружин. Внаслідок поранень, хвороб, отриманих в Афганістані, пішли з життя після 1989 р. набагато більше, ніж загинуло під час бойових дій. Це головний, трагічний соціальний наслідок спецоперації [5, с. 3].

Він обумовив створення «афганського» законодавства, системи соціального забезпечення, лікування, реабілітації учасників бойових дій, їх навчання, працевлаштування, увічнення пам'яті загиблих, передачі молоді героїко-патріотичних цінностей.

Тільки через три роки після початку спецоперації — 17 січня 1983 р. — ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну таємну постанову «О льготах военнослужащим, рабочим и служащим, находящимся в составе ограниченного контингента советских войск на территории Демократической Республики Афганистан, и их семьям». Вона була розтаємничена й уперше опублікована в «Бюллетене текущего законодательства» тільки у 1988 р. Пізніше дію цієї постанови поширили на особовий склад та родини службовців Комітету держбезпеки і Міністерства внутрішніх справ СРСР, а також на екіпажі Повітряних сил, які вилітали на бойові завдання та екі-

пажі автомобільних колон, що доставляли матеріальні засоби і продовольство із СРСР до Афганістану. Також пільги отримали деякі категорії військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на території Алжиру, Анголи, Бангладеш, В'єтнаму, Єгипту, Камбоджі, Китаю, Лаосу, Мозамбіку, Північної Кореї, Сирії, Ефіопії.

Дезинтеграція СРСР водночас зруйнувала систему соціального забезпечення учасників спецоперації. Її потрібно було відновлювати вже на національній основі, на новій законодавчій і матеріальній базі.

Отже, серед соціальних наслідків спецоперації важливе місце займають: загибель, каліцтво учасників бойових дій; формування законодавства стосовно учасників спецоперації; нового сегменту системи соціального забезпечення, лікування, реабілітації учасників бойових дій, їх навчання, працевлаштування; увічнення пам'яті загиблих; передача молоді героїко-патріотичних цінностей.

Таким чином, результати воєнно-політичної спецоперації СРСР в Афганістані принесли глобальні наслідки. Спецоперація СРСР в Афганістані стала непідйомною для радянської економіки, догматизованої комуністичної ідеології та політики. Афганський вогонь спалив і СРСР, і КПСР. Спроба знову приховати правду цього разу виявилась марною, відштовхнула Збройні сили від влади. Наслідки політичного й морального «страусизму» завжди дорого коштують народу й країні. Важко розраховувати на те, що знайдеться багато людей, готових вступити до лав захисників Вітчизни, якщо держава не буде турбуватися про тих, хто хоча б раз проливав кров на бойовищах за її наказом. Або кидати напризволяще долі воїнів — ветеранів, калік, родини загиблих, солдатів, зниклих безвісти. Чи не від того нині спостерігається нехарактерне для нашої країни явище — масове ухиляння від служби у Збройних силах та дезертирство? Байдужість до долі солдатів та їх матерів породжує байдужість до долі Батьківщини.

Спецоперація стала важливим чинником геополітичних змін у світі наприкінці ХХ століття. Дезінтеграція СРСР розбалансувала планетарну систему противаг, призвела до утворення однополюсного світоустрою на чолі з США. На жаль, як показує міжнародна практика, зникнення основного протиріччя минулого віку між двома суспільно-політичними системами — імперіалізмом та соціалізмом й наддержавами — США і СРСР не привело до зниження конфліктогенності на планеті.

Зрозуміло, що масштабність наслідків для СРСР і світу була викликана не тільки спецоперацією, а й цілим комплексом зовнішніх і внутрішніх проблем. Проте політичні і соціальні наслідки спецоперації займають важливе місце у цьому комплексі.

Висновки. Дослідження показало, що політичні та соціальні наслідки спецоперації СРСР в Афганістані — це складна система різноманітних явищ, які нею породжені і які суттєво вплинули на геополітичне, внутрішньополітичне та соціальне становище України, обумовивши якісні особливості та зміни у політичній системі, структурі суспільства, громадській думці, у системі соціального, медичного, побутового, житлового забезпечення учасників бойових дій, сімей загиблих.

Список використаних джерел

1. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. — К.: Вища шк., 2002. — 430 с.
2. Дипломатический словарь. — 4-е изд., перераб. и доп. — В 3-х т. — М.: Наука, 1984, 1986. — Т. 1. — М.: Наука, 1984.
3. Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ярославль, 000 ТФ «Норд», 2004. — 800 с.

4. Маначинский А.Я. Афганистан: когда дуют ветры войны. — К.: Изд. дом «Румб», 2006. — 576 с.
5. Червонопиский С.В. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 - 15 февраля 1989 гг.): Словарь-справочник / С.В. Червонопиский, А.А. Костыря, В.Г. Сироштан. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: МИЦ, 2007. — 452 с.
6. Шевякин А.П. Загадка гибели СССР (История заговоров и предательств. 1945–1991). — М.: Вече, 2005.— 464 с.